

Minden isten halott?

HAMVAS BÉLA: SZELLEM ÉS EGZISZTENCIA

A Tüskés Tibor sorozatszerkesztői közreműködésével megjelenő *Pannónia*-könyvek újabb darabjaként látott napvilágot Hamvas Béla *Szellem és egzisztencia* című kötete. Ez az igen színvonalas sorozat most a Weöres Sándort is megihlető Hamvasnak a szellemi létről, valamint az egzisztencialista filozófiáról írott kilenc szuverén esszéjét adja közre. A kötet jól mutatja azonban azt az utat is, amelyet a szerző Ady, Babits, Kosztolányi, valamint Szabó Dezső és mások munkásságának értékelésétől megtett az „abszolút alapállás” nyomait keresve. Az alig 22 éves kritikus és máris irodalomelméletet író Hamvas 1919—20-ig még a neoklasszikának megfelelően gondolkodott, noha már kezdetől Schopenhauer lírai, majd később Nietzsche epigrammatikus filozófiai stílusán egyszerre nevelődött. A *Szellem és egzisztencia* címmel most megjelent kötet nézőpontjának alapja szintén a korábbi egészlátásban gyökeredzik, de létértelmezése mélyebb és átfogóbb lett, mint az ifjúkori művéké volt. A változást erősíti meg *Kemény Katalin* kísérő esszéje is, amely külön jelentőséget ad a kötetnek. Ez az egész életmű fő koordinátáit összefoglaló írás 1977-ben keletkezett. Kemény Katalin esszéjében úgy értékeli Hamvas Bélát, hogy férje azokhoz a filozófusokhoz tartozik, akik nem alkottak rendszert. Ennek során rámutatott arra is, hogy mi az a különbség, ami Hamvast az egzisztencialista filozófia egyes áramlataitól elválasztja. Úgy látja, hogy Hamvas Béla például „közelebb áll a franciákhoz, mondjuk a G. Marcel, B. Parain, G. Bataille, M. Blanchot jelezte vonalhoz, ahol a »valóságos ember szellemi életének heve«... sohasem alszik.” A német szárny viszont — éppen Hamvas szerint — a „könyvtől sohasem tudott szabadulni”. A francia egzisztencialistáktól pedig az különbözteti meg, hogy „Nietzsche örökségét nem a részletekre vonatkozóan dolgozza ki annak gyakran meglepő és termékeny alkalmazásában, s még gyakrabban a félrevezető szétszórtságában”. Ennek a különbségnek pedig az az oka, hogy Hamvas a vertikálisan is bővülő és mélyülő egészlátásának megfelelően nyúl Nietzsche munkásságához. Ezért: „Hamvas Béla nem alkalmas. Ehelyett — írta Kemény Katalin — a tanítvány elszántságával a Nietzsche felkínált örvénybe lép, a lelepleződéstől, az abban magukat nyilvánvalóvá tevő erőktől nem retten meg, azokat elfogadja, hogy a tradíció adta éberséggel őket megkülönböztesse és megnevezze. Így kerül el mind a divatos Nietzsche-játékot, mind a katasztrófát.”

Természetesen Kemény Katalin a maga Hamvas Béla-portróját nem pusztán a most megjelent kötet írásai alapján készítette el. Ezt már életművük egybefonódása okán sem tehetta meg. De azért sem, mert a *Pannónia* kiadványa nem tartalmazza sem a szellemmel, sem az egzisztencialista filozófiával kapcsolatos valamennyi Hamvas-féle írást. Pedig a kimaradt megnyilatkozások Kemény Katalin állítását Hamvas modernségéről még beszédesebben igazolnák, és árnyalnák is. Tematikailag feltétlenül közéjük tartozott volna például

„A magyar sorstudomány megalapozása. Prohászka Lajos könyvéről” című recenziója (1936). De jobban láthatóvá tette volna az egész Hamvas-jelenséget a Némethtel folytatott, „Hig-magyar, jött-magyar, mély-magyar” című vitacikke, vagy a Diáriumban megjelent Lukács György-értékelése is. Ezekhez sorolhatnánk még az alig ismert „A szellem és hatalom”, „A modern társadalom idolumai”, „A szellem és a háború” stb. című írásait (1939). De a „Descartes és az egzisztencialista filozófia. Jaspers Descartes könyvéről” fogalmazott 1937-es recenziója mellett fontosak lettek volna még például a Magyar Filozófiai Társaság 1939-es ülésén M. Heideggerről, illetve az 1941-ben, majd 1943-ban a filozófia jövőjéről, újkori sajátosságairól, az éberségről stb. elmondott hozzászólásai, akárcsak a 46-ban kelt rövid összefoglalása a francia egzisztencializmus irodalmáról. Az 1963-as Látóhatárban megjelent írása, „Az egzisztencializmus után” című pedig jól zárhatta volna ezt az egész filozófiai irányzatot. (A hiányolt előadások, írások stb. az ELTE kiadványában, a *Hamvas B. 33 eszéje* címűben, valamint a *Vigilia* kiadásában megjelent *Silentium...-ban* [1987] sem találhatóak.) A pécsiéknél az ok — többek között — nyilván az volt, hogy a kimaradtak nem kötődnek szorosan a városához. Igaz, a könyv címét adó legjelentősebb tanulmány is — Szellem és egzisztencia — egyszerre látott napvilágot a szegedi Philosophiában (1941) és a pécsi rén Hamvas-recenziót tette. Ez a rövid írás azonnal az eredeti (ónuu illetékességű Pannóniában. A kötet szerkesztője — a jelzett „foghíjasság” ellenére — persze a teljes Hamvas-oeuvre áttekintésének birtokában válogatott. Ez a tény a kiadvány kompozícióján is látszik, bár ezt a fajta felépítést az időrend is diktálta. A válogatás élére ugyanis *A mai világ képe* című szuverén Hamvas-recenziót tette. Ez a rövid írás azonnal az eredeti Hamvas-látásmódba kalauzol bennünket. Egyből arra a hatalmas adatgazdagságra vet fényt, amely a szerző álláspontja mögött rejlik. Megismerjük belőle azt a sajátos írásmódot is, amely alapján Németh László — már a 30-as években — *gondolkodó írónak* nevezte az alig-alig ismertsége kezdetén álló szerzőt. Németh észrevételeit a 40-es években született Hamvas-írások szintén igazolják. A lezárt életműből pedig végérvényesen következik, hogy Hamvas írásmódjának fő jellemzője az, hogy: a feldolgozott könyvek, tanulmányok fundamentumát fejezetekként megkeresi, majd ezek axiomatikusá „karcsúsított” alap gondolatát a szellemi élet egészének ellenpontokra építhető rendjében egymáshoz viszonyítja. Így tett az említett szuverén recenzióban Kornis Gyula, Halassy-Nagy József, Schütz Antal, Prohászka Lajos és mások írásainak összevetésekor is. De *A száz könyv* (Bp. 1945) gnomáinak, bölcselői epigrammáinak „leltára” talán még egyértelműbben mutatja sajátos írásmódját, az egészre hangoltságát. Ebből a könyvből különösen jól kiviláglik, hogy rendszeressége csak a „leltározáskor” tűnik ki. A „lajstromot” ugyanis meghatározott nézőpontból, azaz a létről vallott eszméjének megfelelően állítja össze. A „jegyzéket” tudniillik a metafizikai *rend* megeléje érdekében készíti. Ezért alkotó, és nem pusztán „raktáros”, aki csak frappánsan idézget „leltárából”, hogy aforisztikus stílusával elkápráztasson. A *rend* ugyanis az — állítja Hamvas —, ami a rendszertől eltérően biztosítja „az ébersztő elemek folytonos sorát”. Ezt azért garantálja a *rend*, mert „előbb volt és van, mint a világ”. Ez az állítás vitathatatlan. A világnak ugyanis előbb tényleg léteznie kell ahhoz, hogy létének rendje lehessen. A *rend* megeléje tehát nem más jelent, mint a romlatlan eredethez való visszatérést! Valójában tehát Hamvas a logikai elvonás transzcendentáló sajátossága révén felkutatható és

csakis így tapasztalható metafizikai lét nyomába ered. Kérdése ezért mindig egy: mi van a historikusan elfeledett lét alapjával?! A kultúrák (például a szent könyvekben megjelenítettek) ugyanis bármennyire elfedik is az eredetet — közelebb is hozzák azt! Ezt úgy tudja meg, ha egy történetileg adott teljesség (például görögség, kereszténység stb.) „függőleges” tagozódását addig a végpontig mélyíti, ameddig az egész részeinek feltétlen lényegi rendjét fel nem ismeri. Így éri azt el, hogy maga is együtt van jelen a lét „függőlegesen” feltárt valamennyi szintjében — ezer arcában —, és a birtokolt egész egyetlen rendszerű tagozódásában. Szellemi egzisztenciája, mint a lét átvilágítójaé, tehát metafizikai síkon áll egygý! Egyszerre tájékozódik ugyanis horizontálisan és vertikálisan is, mert a feltétlen létet csakis a számára adott formája közvetítheti! Ezért mondjuk, még ha történeti témával foglalkozik is, hogy *filozófiai* író és nem historikus. De az előző ok miatt nem nevezzük *vallásos* írónak sem. Az előbbi alkotóéhoz abban ugyan hasonló Hamvas világleképe, hogy mércéje mindig az abszolúthoz, a mindenséghez, és ezzel az elvont lét rendjéhez viszonyított lesz. Ehhez maradt hű töretlenül élete végéig! Ezért az „örök” számára egyben a csúcserték is, vagyis ugyanazt a szerepet tölti be, mint a vallásos gondolkodásban az isteni értékteljesség. Hamvas szerint viszont ez a fix pont nem valamelyik vallás istenéé. A *mai világ képe* című munka kötetének szerzőit is éppen azért marasztalja el — helyesen —, mert azok sem látták a döntő gondot. Nevezetesen azt, hogy *minden*, még a tudományisten is: *meghalt!* Magyarán: sokak hitével ellentétben — a tudományok sem istenként irányítják a világot, hiszen egyetlen „régí” Gondviselő sem nyújt már oltalmat. Ebben az értelemben — véli a recenzens — vallásos a vizsgált kor *válságának* alaptermészete, hiszen öröknek vélt dolgokat tett viszonylagossá, vagyis azzá, amik valójában mindig is voltak. Ez igaz is — tegyük ma hozzá nyomatékkal —, hiszen nincs már ekkorra semmi olyan, amiben még feltétlen higgyenek, bizzanak! Pontosabban: valamennyi eddigi isten — például tudomány, gazdaság, társadalmi forma stb. — megbukott, mert — érthetően — egyik sem meríthette ki a lét abszolút tárházát! Ezt viszont csak azok láthatják, akik állandóan *éber*n vannak, mert szakadatlanul a jövőt nyomozzák. Ezért nézik szabadon, „felülről”, tehát: objektíve a válságok sorozatát. A kor jellegét ugyanis — legalább a múlt század 80-as éveitől — a permanens krízis adta meg, mert ez mozgatta, határozta meg az addig eltelt 20. századot. A kritizált kutatók viszont nem tesznek egyebet, mint előző — téves vagy helyes — szenvedélyeiket utólag is igazolni akarják. Mindössze a bizonyítványt magyarázzák ahelyett, hogy tárgyilagosak lennének, és azt keresnék, ami valójában van! Orruk előtt ugyanis ott volt a derengő lét irányába tehető újabb lépés lehetősége, hiszen: „a részletekben . . . az egyes szerzőknél átút ama bizonyos spontán teremtő metafizikai szellem, amely messze túlmegy a tudományon, és a *valóságból* merít.” Ezzel a „merítéssel” merőben új helyzet állott volna elő, hiszen az „istenek” teljes tagadása a feltétele annak, hogy észrevegyük azt, ami: van! Ha viszont bátortalanok vagyunk, mint az említett szerzők voltak, akkor csak a kopott lemezt járattjuk, utánuk mondjuk az elcsépeelt tudományos, ideológiai stb. szótárt. Hamvas szerint tehát katarzissal, azaz a radikálisan megtisztultak tagadásával kell előre mennünk, mert a részleges lépések csak újabb zuhanásokhoz vezetnek! Az elrontott, korrupt máé ugyanis a status absolutus, az egyetemes, vagyis az egyetlen örök egész irányában kell és lehet túllépnünk (transzcendencia). Ezekhez viszont univerzálisan kell tájékozódnunk. Ebben segít az *éberség*, ami nem mást jelent, mint azt, hogy

— állítja 1943-ban a jövő filozófiájáról szólva —, „Mondjuk meg, hogy mi az, ami: van.” Ehhez persze kell az örök „ismerete”. Hamvas tudniillik bizott annak az „örök talajnak” a felkutathatóságában, amelyet József Attila is abszolút talppontnak vélt (*A város peremén*). Gyönyörű képességünk megvalósításához, azaz a *rend* megteremtéséhez ugyanis a *véges végtelent* kell tudomásul vennünk. Herakleitosz ezt így mondaná: minden vég egy kezdet is. Az út tudniillik le és fel ugyanaz, ha minden Egy. Hamvas Empedoklésztől és Parmenidésztől megerősítve is tudta ezt, hiszen a rokon lélektől tanulunk. Ez is mutatja, hogy nem misztikus, hanem „naiv”, azaz egészlátó volt. A metafizika transzcendentális, és nem az okkultista révület eszközével élt! Ezért látta azt is jól, hogy „az emberi lét olyan egész, amelyben rendet csak a fundamentális tények felismerése után lehet teremteni.”

Hamvas a kötet további esszéiben is hasonló igényű érték mérőt alkalmaz. A vázolt nézőpontból elemzi a 17. századi R. Burton egzisztencializmusát csakúgy, mint az üdvhozó K. Jaspers vagy Kierkegaard filozófiáját. Stílusa is következetesen világos, egyszerű és szép, amellyel ifjú évei óta mindmáig egyedül áll a filozófiai irodalomban. A hazai olvasó pedig különös érdeklődéssel olvashatja a „Dél és Nyugat Génusza” című írását, amely esszé az *Öt Génusz* (Bern 1985) születésének előzményeiről is képet ad, valamint Magyarország szellemi földrajzának bemutatásával önismeretre tanít. Egészen szokatlanul foglalkozik Kisfaludy Sándor költészetével. Megállapítja például, hogy a költő egyedülállósága abban van, hogy a „történet tapasztalható terében” az egyetlen olyan alkotó, aki az „emberi lét értékben legmagasabb tartalmának” megjelenítője volt, noha a „költői minimumot éppen csak eléri”. A vázolt nézőpontot és az írás szépségét Hamvas két szorosan összefüggő képzőművészeti esszéjében is tetten érhetjük. Így például *Martyn Ferenc* nagyságáról mondott „rögtönzésében” úgy látja, hogy a festő műveiben ott van „egyszerre az egész”. A kötet esszéinek sorozatát az életrajzi vonatkozású „Levelek a Magyar Hyperionból” című zárja le, amely egyben hódolat Bessenyei György személyisége előtt is. Ezt a „levelet” egyébként az ELTE kiadványában teljesebb formában találjuk. A Pécsen megjelenő kötetet Csuha István jegyzetekkel egészítette ki. (*Pannónia, Pécs, 1987*)

SZILÁGYI IMRE

Vas István: Igen is, nem is

Törtém a fejem: valami jó cím kellene ennek a kritikának az élére. Ilyesfélék jutottak eszembe: A dialektikus költő. A kötet címe inspirált természetesen. Vagy: Vas István műhelyében. Igenám, de ő maga írja éppen ebben a könyvben, hogy nem szereti a műhely kifejezést még akkor sem, ha Radnóti Miklóssal való kapcsolatát valóban e szóval lehet a legpontosabban körülírni. Vagy: Vas István esszéi. Ez meg pontatlan lenne, hiszen a könyvnek majdnem a fele beszélgetéseket tartalmaz, igaz, ezek esszé-érvényű beszélgetések. A még rosszabb ötleteket meg sem említem. Maradt a legpuritánabb megoldás: a szerző neve és a mű címe. Ez a puritánság illik Vas István művéhez is, az irigység mégis elfog, hiszen ő mindig emlékezetes címekeket tud adni.

Az életműsorozatban 1978-ban jelentek meg három kötetben a tanulmányok (*Tengerek nélkül, Vonzások és választások, Körül-belül*). Azóta a versek